

ARKEOLOGISK REGISTRERING AV KULTURMINNER RUND NØKLEVANN, OSLO, 2016

SAKSNUMMER: 2016281

RAPPORT

NØKLEVANN

SVEN AHRENS, ELIN HANSEN, ELLING UTVIK WAMMER

Forsidefoto: Nøklevann, vei ved Rustadsaga.

Foto: Sven Ahrens.

Forfatter: Sven Ahrens, Elin Hansen, Elling Utvik Wammer

Der hvor rettigheter til illustrasjoner ikke er spesifisert tilhører dette NMM.
Det må ikke kopieres fra denne publikasjonen ut over det som er tillatt etter bestemmelser i lov om opphavsrett.

© Norsk Maritimt Museum 2016

NORSK MARITIMT MUSEUM

BYGDØYNESVEIEN 37

0286 OSLO

TLF: +47 24 11 41 50

E-POST: fellespost@marmuseum.no

<http://www.marmuseum.no>

ORG. NR. 981 518 284

ISSN: 1892-5863

ISBN: Kun for trykte rapporter.

Kommune: Oslo	Fylke: Oslo
Plansaknummer: 2016281	Navn på sak: Nøklevann tilskudd RA
Tiltakshaver: Oslo kommune, Vann- og Avløpsetaten	Adresse: Postboks 4704 Sofienberg, 0506 OSLO
Tidsrom for undersøkelse: 19. mai 2016	Kartreferanse: Norkart
NSM funn-nr.: 03010148, 03010149, 03010150	Askeladden ID -nr.: 220167, 220166, 220164
Kulturminnetype: Fiskeredskaper, båter	Rapportansvar: Sven Ahrens
Prosjektleder: Sven Ahrens	Rapport utført: Oktober-november 2016
Rapport ved: Sven Ahrens, Elin Hansen, Elling Utvik Wammer	Kvalitetssikret: Navn/dato Hilde Vangstad/14.11.2016

SAMMENDRAG

I forbindelse med nedtapping av Nøklevann for rehabilitering av damanlegget ved Rusta-saga, ble det gjennomført en overflateregistrering rundt Nøklevann. På bakgrunn av funn i nærområdet og topografiske forhold ble det ansett som sannsynlig at det ved senking av vannstanden kunne fremkomme uregistrerte automatisk fredete kulturminner som om-fattes av kml § 4 og/eller 14.

Den arkeologiske registreringen fant sted den 19.05.16. I løpet av dagen ble hele strand-sonen rundt Nøklevann visuelt undersøkt, og det ble påvist 3 skipsfunn hvorav minst en omfattes av kml § 14. Et av skipsfunnene er dokumentert, mens de andre to vrakrestene fortsatt ligger under vann. I tillegg ble det påvist en rekke kattiser, roys, klopp og en struktur som kan være et veianlegg.

Innhold

INTRODUKSJON	3
BEMANNING OG TIDSRUM	3
OMRÅDET	3
NAVNETRADISJON OG SKRIFTLIGE KILDER.....	3
FUNN I NÆROMRÅDET.....	6
METODE	7
KATTISER VED NØKLEVANNET	8
Kattiser – Historikk og utbredelse i Norge	8
Bråten 1	13
Bråten 2	14
Rustadsaga.....	16
Kattisa.....	18
Kattise mellom Nøkevann 2 og Bremsrud.....	21
Bremsrud	21
Sarabråten	22
Kronologi og fiskearter.....	23
STRUKTURER MELLOM BREMSRUD OG HAREHOLMEN	24
BÅTFUNN	27
Nøkevann 1.....	27
Nøkevann 2.....	28
Nøkevann 3.....	28
Analyse og tolkning av båtene.....	29
OPPSUMMERING.....	31

LITTERATURLISTE..... 32

INTRODUKSJON

I 2015 fikk Oslo kommune, Vann- og avløps-etaten tillatelse til å senke vannstanden i Nøklevann med 5,57 m, fra normalvannstand på 164,07 moh. til 158,5 moh. i perioden 01.09.15 til vinteren 2016. Nedtappingen var nødvendig for rehabiliteringen av den 63 m lange murdammen ved Rustadsaga i Østmarka.

Byantikvaren hadde allerede sent i 2015 fått innlevert en pilspiss som ble funnet i den nordlige delen av vannet. I mai 2016 fikk NMM melding om at strukturer i treverk var eksponert i beltet som oppstod mellom gammel og ny vannstand. Norsk maritimt museum og Byantikvaren vurderte at strukturene kunne være omfattet av både kulturminnelovens § 14 og § 4 og ble enige om å gjennomføre en overflaterregistrering av tiltaksområdet, jf Lov om kulturminner av 9. juni 1978 nr. 50 (kml) § 9 – undersøkelsesplikten.

BEMANNING OG TIDSROM

Den arkeologiske registreringen ble utført i felt den 19.05.16, mens rapport fra arbeidet ble utarbeidet i etterkant. Kostnadene til feltarbeidet ble dekket av Norsk maritimt museum og Byantikvaren, mens det ble gitt midler til etterarbeidet av Riksantikvaren. Deltagere i prosjektet var Sven Ahrens og Hilde Vangstad fra Norsk maritimt museum, og Silje Hauge og Elin Hansen fra Byantikvaren.

OMRÅDET

Nøklevann er et av de store vannene i Østmarka med en normalvannstand på 164 moh. Vannet var drikkevannskilde for Oslo fra slutten av 1800-tallet frem til 1983, da området

ble frigitt for allmenn ferdsel. Vannet er ca 3 km langt, og området er mye brukt som tur- og rekreasjonsområde. Det går turvei rundt hele vannet. Terrenget rundt Nøklevann er kupert, og varierer fra flate områder og sva-berg til bratte fjellskrenter.

De topografiske forholdene rundt Nøklevann består i hovedsak skogsterreng og berg/fjell, samt badeplasser i den sørlige delen av Nøklevann. I den sørlige delen av Nøklevann ligger Rustadsaga sportsstue og husmannsplassen Sørli. I dette området ligger damanlegget Dam Nøklevann, samt en stor, tilrettelagt badeplass og klubbhus og brygge for Nøklevann ro- og pladleklubb. I den nordre delen av vannet ligger ruinene etter husmannsplassen Sarabråten (id 169143). I tillegg lå husmannsplassene *Bråten*, *Kattisa* (id 168340), Bremsrud og Lutdalen rundt Nøklevann, men ble lagt ned da Nøklevann ble drikkevannskilde (Figur 2).

Nedtappingen av Nøklevann startet i 2015, og våren 2016 var vannstanden senket med 5,5 meter. Området som var gjenstand for registreringen var strandsonen som ble eksponert etter nedtappingen.

NAVNETRADISJON OG SKRIFTLIGE KILDER

Nøklevann har form av en nøkkel, noe som mange antar er grunnen til navnet. Navnet kommer muligvis av ordet *lykill*, som betyr nøkkelen, etter innsjøens form. Navnet kan også komme av det norrøne ordet *mikill* som betyr stor, altså Miklivatn (Storvannet). En annen teori er derfor at *nøkle-* er avledet av *mikill* og at Nøklevann betyr Storvann (Hansen 1987: 356).

Området har tilknytning til gården Rustad, gnr 167. Gårdsnavnet, i gammelnorsk form *Ruðstaðr*, er sammensatt av *ruðr* (rydning) og *staðr* (sted). Gårdsnavn med navnet *rud*

tilhører en av de største navneklassene. Gårder med *rud* navn er for det meste utbredt på Østlandet og har sin tidsmessige hovedtyngde i middelalder (Sandnes 1997), trolig fra vikingtid og yngre. Navnet gjen-speiler stor nyridding og sterk vekst i folketallet på den tiden (Stemshaug 1997). Gården nevnes i skriftlige kilder alt i middelalderen i Biskop Eysteins jordebok (Sollied 1947). Rustadsaga starta opp som et sagbruk under Rustad gård på slutten av 1600-tallet. Det var i drift helt fram til 1954. Det har også vært spinneri ved Rustadsaga (Oslo byleksikon). Demningen som ligger ved Rustadsaga er fra 1899.

Rundt Nøklevann lå det flere husmannsplasser (Figur 2). Jørgensrud (gnr 166) var det opprinnelige navnet på Sarabråten som lå i

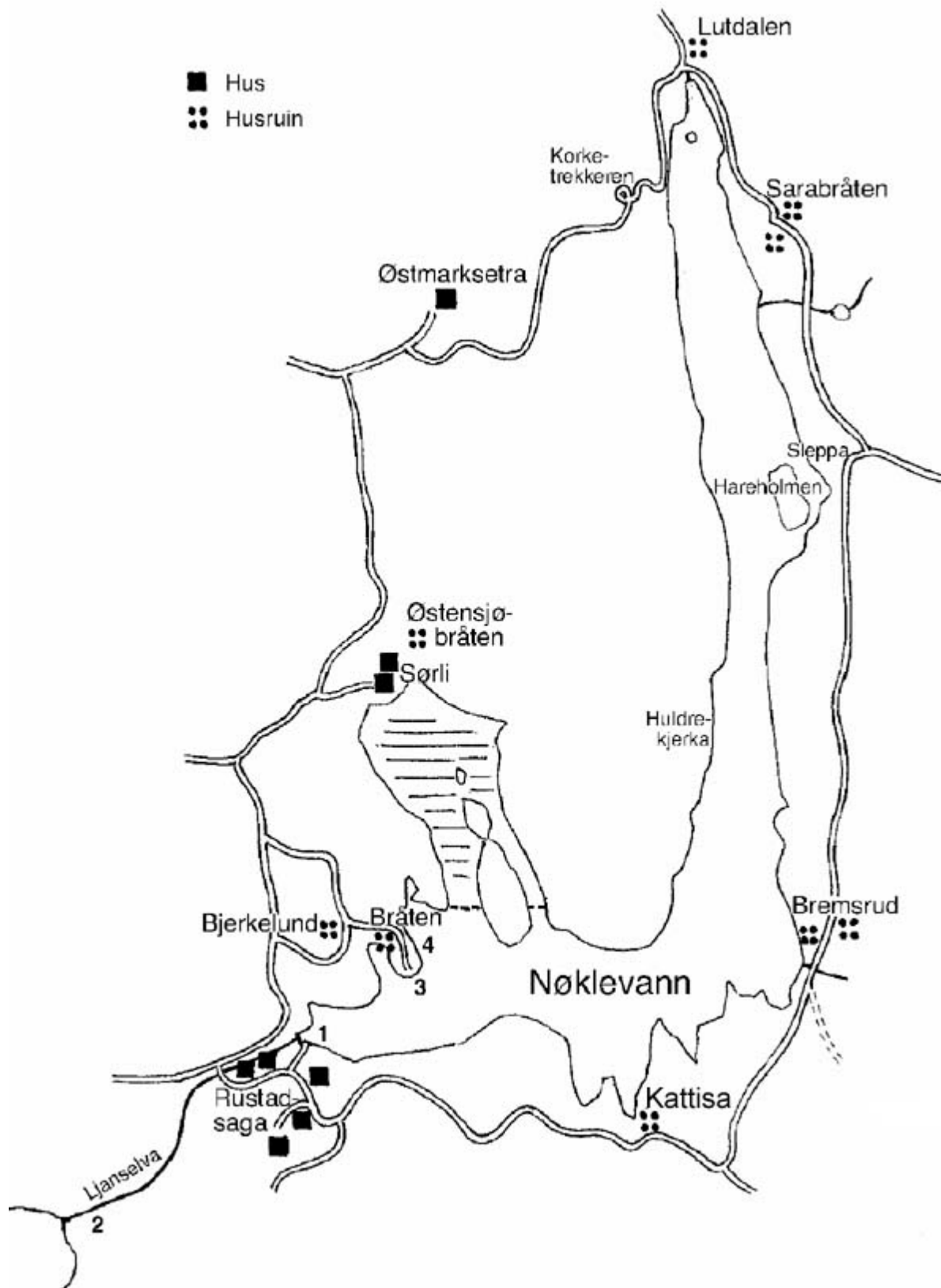
den nordøstre delen av Nøklevann. Navnet er sammensatt av mannsnavnet Jørgen og *ruð* (rydning). Gården nevnes første gang i skriftlige kilder i 1578 som Oslos Stiftsgods. Jørgensrud ble lagt under Rustad i 1663, og fradelt igjen i 1723. Navnet Sarabråten er nyere, trolig fra 1800-tallet. Thomas Heftye kjøpte gården i 1856 og den ble etter hvert gjort om til sommersted for familien Heftye. Heftye hadde tre båter på Nøklevann, hjulbåten Sara (Figur 1), samt robåtene *Dragen* og *Marie*. Heftye hadde ofte både kongelige og andre av datidens åndselite på besøk, men åpnet også skogen for allmennheten. Turveien langs Nøklevann ble anlagt av Heftye, og han anla en snarvei i nordenden av vannet. Denne står normalt under vann, men kunne igjen sees denne sommeren etter nedtappingen av Nøklevann.

FIGUR 1 HJULBÅTEN SARA PÅ NØKLEVANN, MED HEFTYES GJESTER. FOTO: NORSK FOLKEMUSEUM.

Aker kommune kjøpte Sarabråten i 1911 i forbindelse med regulering av Nøklevann til drikkevannskilde. Alle husene bortsett fra

Kuskeboligen, det opprinnelige hovedhuset, ble revet av hensyn til drikkevannsforsyningen. Kuskeboligen brant i 1971.

FIGUR 2 KART OVER HUSMANNSPASSER RUNDT NØKLEVANN. KART: OSLO ELVEFORUM

Jørgensrud omfattet også husmannsplassen Bremserud. Gårdsnavnet, i gammelnorsk form *Brennisruð*, er sammensatt av Brennir (rydningsmann som brenner skog) og *ruð* (rydning). Gården ble delt i to bruk, øvre og

nedre Bremserud. Begge gårdene er revet, øvre Bremserud i 1955 og nedre Bremserud i 1921.

I nordenden av Nøklevann lå også husmannsplassen Lutdalen. Plassen lå nord for veikrysset i nordenden av vannet, og var et bruk under Skøyen gård. De siste beboerne arbeidet i skogen for Heftye. Stedet ble revet i 1944.

I sørenden av Nøklevann finner vi i tillegg til Rustadsaga Kattisa, Bråten, Sørli og Østensjøbråten. Navnet Bråten, i gammelnorsk form *Broti*, skriver seg fra rydningsformen, det vil si brenning. Navnet tilsier at plassen kan være gammel, men den er først kjent fra skriftlige kilder fra 1700-tallet da den tilhørte Oslo hospital. Husene på Bråten ble revet i 1961, og i dag er stedet den største bade-plassen ved Nøklevann. Gården Sørli, som fortsatt drives, ligger i den nordvestre delen av Nøklevann og lå tidligere under Bråten. Like nord for Sørli lå Østensjøbråten, som var en husmannsplass under Østensjø gård. Plassene Sørli og Østensjøbråten ble slått sammen før husene på Østensjøbråten ble revet, sannsynligvis i 1913.

Husmannsplassen Kattisa lå i den sørøstre delen av Nøklevann, og var en husmannsplass under Rustad. Navnet kommer av *kattise*, en finsk betegnelse på en fiskefangstmetode. Fisk drives inn i en ruse bestående av påler slått tett sammen ned i bunnen på grunt vann. Kattisa hadde på 1800-tallet skjenkested for plankekjørere på veien mellom Enebakk og Rustadsaga og Oslo. Plankeveien ble anlagt av eierne av Rustad gård og var i drift frem til ca 1865 da Enebakkveien stod ferdig. På vinterstid gikk den over isen på Nøklevann.

Navnetradisjonen tyder på at husmannsplassene rundt Nøklevann kan være svært gamle. Gammel navnetradisjon og at det har vært drift på flere gårder i området i lang tid, helt tilbake til middelalderen, er viktige lokaliseringfaktorer for forhistorisk bosetning,

og viser at det er potensial for å påvise uregistrerte automatisk fredete kulturminner i området rundt Nøklevann.

FUNN I NÆROMRÅDET

Det er tidligere gjort funn av arkeologiske kulturminner i nærområdet (Figur 3).

- ID54817. Kullfremstillingsanlegg, Stallerudåsen.
- ID15351: Fangstanlegg, Stallerudåsen.
- ID 25145: Steinbrudd, trolig fra nyere tid.
- ID 15350: Fangstlokalitet, Stallerudåsen.
- ID 80137: Oldtidsvei, Gamle Enebakkvei.
- ID 215587: Pilspiss av metall.
- ID 92693: Fangstlokalitet, Rustad

Funnstedene er markert på kart under, se figur 3.

I tillegg er det gjort spredte funn av steinalderredskaper i Østmarka. Nøklevann ligger 163 meter over havet, og ville i eldre steinalder ha vært en del av en fjordarm i Olsfjorden fordi havnivået stod høyere etter siste istid.

Funnene i nærområdet viser at det er et potensial for å finne automatisk fredete kulturminner i området. De kjente funnene er hovedsakelig knyttet til utmarksnæring, men pilspissen som ble funnet ved metalløking i strandsonen etter nedtappingen av Nøklevann, viste at det var potensial for gjenstandsfunn i området.

FIGUR 3 UTSNITT AV NÆROMRÅDET FRA RIKSANTIKVARENS KULTURMINNEDATABASE "ASKELADDEN".

Skipsfunn (sunkne båter, skipsskrog, tilbehør, last og annet som har vært om bord) eldre enn 100 år er vernet etter kml § 14. Vi vet at det har vært aktivitet på Nøkle vann i lang tid ut fra aktiviteten på husmannsplassene i området. Hjulbåten *Sara* skal etter sigende være senket i Nøkle vann av Heftye etter at kommunen kjøpte Sarabråten. Norsk maritimt museum anså derfor at det var potensial for å finne kulturminner som omfattes av kml § 14 både i Nøkle vann og i strandsonen rundt. 03. november 2015 kjørte Jørgen Johannessen ved NMM sidesøkende sonar spesielt i nordenden av Nøkle vann, men også sørover utenfor Hareholmen for å finne hjulbåten *Sara*, men båten ble ikke funnet (Johannessen 2015).

METODE

Registreringen ble gjennomført ved overflatesøk i løpet av en dag i felt. Overflaterregistrering er en metode som kan brukes for å påvise automatisk fredete kulturminner som er synlige i overflaten. Registreringen foregår ved at arkeologen systematisk visuelt søker gjennom reguleringsområdet, for å finne strukturer eller løsfunn som ligger på bakkenivå.

Strandsonen som var fremkommet etter nedtappingen av Nøkle vann bestod hovedsaklig av leireholdig sand og torv. Enkelte steder bestod strandsonen av sand eller sva-berg/bergknauser. Terrenget varierte fra relativt flat eller slakt skrånende terreng mot vannet, til svært bratte fjellpartier mot vannet. Spesielt den nordvestlige delen av Nøkle vann er svært bratt og består av store mengder stein.

Under registreringen ble det påvist kattiser, steinrøys, andre steinkonstruksjoner, veikonstruksjoner og båtvrak rundt Nøkle vann, de fleste i sørenden av vannet, men også ved Sarabråten i norenden av. Strukturene ble markert på kart og fotodokumentert. En kattise ble målt opp ved fotogrammetri. Det ble gjort funn av tre skipsvrak under registreringen. Det ble funnet en pram (id 220164) og rester etter en klinkbygd robåt (id 220167), samt vrakdelene (id 220166). Vrakdelene til de siste to båtfunn var synlige, men lå under vann og ble ikke nærmere undersøkt. Prammen ble vurdert å være eldre enn 100 år og utsatt for ødeleggelse og uttørking. Det ble søkt om dispensasjon fra kulturminnelovens §14 for å kunne dokumentere prammen i felt og tildekke den til in situ. Prammen ble undersøkt av NMM 15. juni 2015 og tildekket samme dag (Ahrens 2016). De fleste strukturer antas å kunne dateres til sent 1600-tallet til 1800-tallet og det er ingen indiksjoner på at de er automatisk fredete etter

kml § 4. Prammen Nøklevann 3 er antakeligvis fra 1800-tallet og omfattes av kml § 14, alderen til de øvrige båtsvrak er uavklart. Nøklevann 1 kan være fra tidlig 1900-tallet. Dessuten ble det funnet to klopp i vestenden av vannet mellom Bremsrud og øyen Hareholmen. Disse ble fotodokumentert men den nøyaktige posisjonen til disse kunne ikke bestemmes.

I rapporten deles kulturminnene opp etter lokaliteter. I nordenden av Nøklevannet er det Sarabråten (Figur 4). På sørsiden av vannet er det Bråten 1 og Bråten 2, Rustadsaga, Kattisa og Bremsrud. Båtene kalles for Nøklevann 1, 2 og 3 (Figur 5).

FIGUR 4 KATTISEANLEGG VED SARABRÅTEN

FIGUR 5 KATTISEANLEGG, BÅTFUNN OG ANDRE STRUKTURER LANGS SØRSIDEN AV NØKLEVANNET

KATTISER VED NØKLEVANNET

Kattiser – Historikk og utbredelse i Norge

Når det gjelder innlandsfiske i Norge er det vanlig å ordne redskapstypene i fire hoved-

grupper: 1) krok og snøre, 2) direkte fiskemåter (for eksempel lystring, tumming¹ osv.), 3) bundne redskaper (primært garn og not) og 4) innstengningsredskaper (jf. Eknæs 1979:32). Kattiser tilhører gruppen innstengningsredskaper, hvor en for øvrig kan finne alt fra små ruser til store, faste innretninger brukt til laksefiske i elver

¹ Tumming er en betegnelse på fiske ved bruk av hendene, som regel fra land og på grunt vann. Begrepet kan trolig ha

samme opphav som «å tømme» (Hesthagen og Kleiven 2016).

(Eknæs 1979:63). Kattise er en fangstmetode som gikk ut av bruk i Norge tidlig på 1900-tallet, og kunnskapen vår om denne fiskemetoden er i stor grad basert på utenlandske eksempler og sporadiske, bevarte kulturminner.

Den klassiske oppfatningen av kattise er beskrevet av tidligere konservator ved Norsk skogbruksmuseum Åsmund Eknæs (1979:68), og er basert på et funn fra Marker i Østfold. Kattise er en fast fiskeinnretning som, forenklet sett, består av et ledegjerde og et fangstrom (Figur 6). Ledegjerdet var plassert i en rett vinkel ut fra land, med fangstrommet ytterst i vannet. I tillegg til de to hovedelementene, har kattisa hatt ledearm som skulle styre fisken inn i fangstrommet. Konstruksjonen be-

står i den ytre delen av relativt tynne trepåler som er stukket ned i bunnen av innsjøen med så smale mellomrom fisk ikke kunne passere gjennom. I indre del var avstanden mellom pålene større, og tettingen besto av kvister og greiner, liggende horisontalt. Kattisene ble nok helst bygd på forholdsvis grunt vann og på steder med mudder eller løs sand, og mest mulig steinfri sjøbunn. Prinsippet bak en slik fiskeinnretning må være at den har fanget fisk som var på naturlig vandring i vannet. De fleste innlandsfiskene i Norge er predatorer, som jager bytte (insekter og krepsdyr) på grunt vann, og er i naturlig bevegelse gjennom døgnet. Fisken har blitt ledet inn i kattisa som en labryrint, og ikke funnet veien ut igjen. Eknæs (1979:67) mener at en deretter må ha brukt håv e.l. til å få fisken opp av fangstrommet.

FIGUR 6 TEGNING SOM VISER HVORDAN KATTISER BLE BYGD OG BRUKT. TEGNINGEN ER UTFØRT AV ARNE BERG. ILLUSTRASJON: NORSK SKOGMUSEUM.

Navnet kattise mener man stammer fra det finske navnet på fiskefelle, som er katiska eller kadiska (Eknæs 1979:67). På grunnlag av dette har man ofte antatt at fiskemetoden ble innført til Norge med den finske emigrasjonen på 1600-tallet. Metoden ser også ut til å ha en særlig utbredelse i de skogfinske områdene på indre Østlandet (Fossen 1990:51). På slutten av 1500-tallet og tidlig 1600-tall foregikk det en relativt omfattende emigrasjon av mennesker fra Finland til Sverige. Dette har tradisjonelt blitt forklart som en følge av uår og vanskelige leveforhold i Finland, men også som en villet utvikling fra den svenske statsmakten, som en måte å utnytte skogsressursene på. Selv om Norge ikke hadde den samme innstillingen i dette spørsmålet, førte disse folkeflyttingene også til at grensestrøk på norsk side fikk nye bosettere. Det var særlig Hedmark, sør for Elverum og ned til og med skogene rundt Kongsvinger, som ble bosatt av finner i den første perioden. Senere tids undersøkelser har imidlertid vist at den finske innvandringen til Norge trolig hadde en større geografisk utbredelse enn som så. Indikasjoner på finnebosetningen har bl.a. blitt dokumentert i Lier (Buskerud), og øst for Halden (Østfold) (Fossen 1990:18).

På Finnskogene finner man i flere innsjøer ennå i dag stedsnavn som peker mot bruken av kattiser, slik som Gadiskasundet i Store Røgden, Grue kommune (Hedmark). I denne delen av vannet skal det også ha vært funnet bevarte trepåler på sjøbunnen. Det er gjort funn av omfattende anlegg av denne typen i innsjøer som blir tappet ned i sammenheng med kraftproduksjon. Et eksempel er Mesnavassdraget, på grensen mellom Hedmark og Oppland. Kartlegginger over tid, gjort på lav vannstand av lokale historieinteresserte her, har resultert i funn av mer enn 730 stokker og staur fordelt på 23 loka-

liteter. I tillegg har man funnet flettverksrester, samt flere antatte stokkebåter og tømmerflåter (Grøndahl 2013). En grans- tokk fra et av anleggene her ble C14-datert til perioden 1695-1805 (Grøndahl 2013:3).

Mye tyder på at kattiser er en fiskemetode som var særlig vanlig blant den finske befolkningen på det indre Østlandet etter reformasjonen. Fossen (1990:56) hevder at selv om kattise-funn ikke nødvendigvis betyr at det er finner som har brukt disse, så er det sannsynlig at de har *tilknytning til finnene*. Vi skal problematisere en slik oppfatning gjennom et par eksempler:

I et sund mellom Store og Lille Gaustadsjø, Eidskog kommune (Hedmark) foretok Norsk skogmuseum en utgravning av et kattise-lignende anlegg i 1969. En granpåle herfra ble aldersbestemt ved C14- analyse til 3270 +/- 70 år før nåtid. Anlegget er med grunnlag i denne prøven bygget i bronsealderen (Eknæs 1971). En slik datering ligger betydelig forut for den historiske finnebosetningen, og viser dermed at fiskemetoden trolig var kjent i innlands-Norge langt tidligere. Fossen (1990:53-54) argumenterer mot denne dateringen, med henvisning til at treverkets egenalder utgjør en feilkilde. Denne muligheten er til stede, men det virker likevel mindre sannsynlig at man skal ha brukt så gammelt treverk i en fangstinnretning på 1600-tallet. Det kan også nevnes at en lignende konstruksjon og med omtrent samme datering har blitt utgravd på Öland i Sverige (Eknæs 1971:123-124).

Et annet før-historisk kulturminne, som nylig er blitt tolket som en mulig kattise er en rekke med tynne trepåler i et sund i innsjøen Grunna i Modum kommune, Buskerud (Figur 7). Norsk Maritimt Museum undersøkte lokaliteten i 2015 etter at den hadde blitt meldt inn av en lokalkjent person. Tre-

verk fra konstruksjonen ble datert til vikingtid (Jørgen Johannesen, NMM, pers. med.). Ut fra den foreliggende beskrivelsen av anlegget, har konstruksjonen enkelte trekk som skiller den fra de kattisa beskrevet av Eknæs. Den står bl.a. plassert på tvers av et sund og mangler fangstrom. Kanskje er fis-

kegjerde en bedre betegnelse på denne innretningen?² Nærmere undersøkelser av anlegget må trolig utføres før funksjon og form kan slås fast, men funnet er trolig et eksempel på svært gamle tradisjoner med store likhetstrekk med kattiser.

FIGUR 7 FAST FISKEINNRETNING DATERT TIL VIKINGTID I GRUNNA, MODUM KOMMUNE. FOTO: NMM/JØRGEN JOHANNESSEN.

Den andre årsaken til at det er problematisk å automatisk knytte funn av kattiser til finner eller finnebosetning, er at det finnes veldig nært beslektede fiskeinnretninger som har eksistert parallelt i tid. Et eksempel er fiskemåten rysju, som hadde stor betydning i Nord-Gudbrandsdalen i historisk tid. Metoden er bl.a. kjent fra Lesjvatnet i Lesja kommune (Oppland) (Hesthagen og Kleiven 2016). Ei rysju besto også av ei lang rekke med påler ut fra land, og med et fangstrom ytterst. I motsetning til de kjente kattisene fra Sverige og Finnskogen, hadde rysju et ru-selignende kammer hvor fisken gikk i. Ellers er denne konstruksjonen svært lik kattisene.

Under laksefisket i Mandalselva (Vest-Agder) har man også anvendt en fiskeinnretning som minner svært mye om kattiser. I denne elva fant NMM i 2014 på to steder trepåler på bunnen stående på rekker ut fra land (Wammer 2014). Ytterst fra land på den ene rekken sto pålene i en ring, eller i en kasseform, som på et fangstrom i en kattise. Begge lokalitetene lå ved Sodeland, én på oversiden og én nedstrøms for flaten med gårdsbebyggelse. Anleggenes plassering ser ut til å stemme godt overens med et eiendomskart fra 1749, hvor det er inntegnet «garder» på omtrent samme sted som de registrerte funnene. Bjørn Slettan (1971:12) beskriver *laksegarder* som «et steingjerde som settes ut i elva på tvers av

² <http://www.bfk.no/Nyheter/Hovedsiden/Nyheter-2015/Fiskegjerdet-var-fra-vikingtid/>

strømmen. Ei rad med påler slås ned i elvebunnen. Imellom pålene festes så bord, kvister o.l. til tetting». Det vanlige i Mandalselva var å ha et garn stående orientert medtrøms ytterst på garden. Det var imidlertid også brukt såkalt *kjer* eller *teine*, som var en felle der fisken gikk inn gjennom en kalv og ikke fant veien ut (Slettan 1971:13).

Uten nærmere undersøkelser er det vanskelig å si hvor gamle tradisjonene i Lesja og Mandalselva er. Så langt har vi ikke sikker kunnskap om at disse er eldre enn den finske innvandringen på 1600-tallet, og de kan således tenkes å være inspirert av kattisene. Den stedege navnsettingen på installasjonene er på den annen side muligens et tegn på at dette er tradisjoner som stammer lenger tilbake i tid.

Kattiser er åpenbart en lite undersøkt gruppe kulturminner i Norge, som stiller oss overfor en rekke uløste spørsmål. Hvem har brukt kattiser? Ble fiskemetoden og begrepet kattise innført til Norge og utelukkende brukt av finner på 1600-tallet og framover? Bildet vårt er fragmentarisk og trolig preget av et kildemateriale som er vanskelig å oppdage, siden anleggene som regel står under vann. I tillegg blir det sjelden gjennomført systematiske arkeologiske undersøkelser i skogsvann og tjern, hvor slike anlegg opptrer.

Utbredelsen av kjente kattise-anlegg i Norge ser ut til å sammenfalle med det geografiske omfanget av finnebosetningen på 1600-tallet og utover. Som vi har sett eksempler på ovenfor har imidlertid fiskeanlegg med lededgerder i kombinasjon med fangstrom eller ruser en betydelig større utbredelse i tid og rom enn at man kan sette en direkte kobling

mellom metoden og finsk bosetning. Tilsvarende eller like fiskeinnretninger er for øvrig utbredt i store deler av verden opp gjennom tidene (jf. f.eks. Menotti 2012: 179-181). Man kan derfor neppe betegne kattiser som en finsk oppfinnelse. Samtidig tyder den ovenstående gjennomgangen på at stedsnavn som inneholder kattise e.l. er en sterkere indikator på finsk bruk enn teknologien i seg selv.

I Sverige finnes det både eksempler på etnografisk dokumentasjon og arkeologiske funn i senere tid av kattise-lignende anlegg utenfor det som allment har vært regnet som finske bosetningsområder. I forbindelse med en marinarkeologisk forundersøkelse i vassdraget Forsån og innsjøen Gärdskan, Alingsås kommune (Vestra Götalands län), registrerte Bohusläns museum i 2012 fire separate bevarte anlegg under vann, som har svært mye til felles med kattiser (Gainsworth 2013). I sin tolkning av kulturmiljøet de faste fiskeanleggene inngår i nevner arkeolog Matthew Gainsworth ingen tilknytning til finske befolkningsgrupper. Han sier at fiske med «katse» eller «fasta fisken» var en svært vanlig fiskemåte i Mellom-Sverige på 16- og 1800-tallet, og at innlandsfisket i historisk tid var av stor betydning som binæring til jordbruk (Gainsworth 2013:9). I artikkelen «Slå ut en katsa» fra 1937 skriver også etnografen Claes Claesson at begrepet katsa (som minner svært mye om kattisa) er en vanlig betegnelse på «sörmländsk»³

De svenske eksemplene, hvor ordet «katse» brukes i bl.a. sörmländsk, viser med tydelighet at navnet på teknologien blir overført mellom språkene. Ut i fra dette, kan det altså tenkes at både teknologi og navngiving har blitt tatt opp i den svenske befolkningen

³ Sörmland, eller Södermanland, er et svensk landskap (tilsv. de norske fylkene) like sør for Stockholm.

(og dermed også den norske!) fra finske bosettere etter immigrasjonen.

Fra sørvestre del av Sverige finnes det imidlertid også opplysninger om enda eldre levninger påtruffet under vann, som tolkes som kattise-anlegg: Under overvåking av gravearbeider i vannkanten i nærheten av Mariestad ble det funnet fire ansamlinger av tynne påler, antatt å representere rester av kattiser. Tre av disse ble datert til tidlig middelalder (Lindström & von Arbin 2005). Også andre tilsvarende funn er foreliggende (jf. bl.a. von Arbin & Wallblom 2004). Kan dette bety at innføringen av kattise-begrepet har

blitt innført på et tidligere tidspunkt enn immigrasjonen på 15-1600-tallet?

På tross av at det finnes et større arkeologisk og etnografisk materiale rundt kattiser i Sverige, framstår altså historikken om fiskemetoden og begrepet kattise også her som uklar. Det er en fare for ringslutning, dersom man bruker teknologien og stedsnavnet *kattise* som indikasjon på finsk bosetning. Til det har vi så langt trolig en for begrenset kunnskap om denne typen fiskeanlegg i Norge, både i nyere og i eldre tid.

FIGUR 8 LOKALITET BRÅTEN 1

Bråten 1

Lokalitet Bråten 1 befinner seg på nordsiden av husmannsplassen Bråten (Figur 8). På lokaliteten ble det registrert to strukturer som står antakeligvis ikke i sammenheng. Den ene er en langstrakt steinrøys som sperrer av en vesentlig del av viken (Figur 9 og 10). Dens lengde er rundt 22 meter og den har

en maksimal bredde på 4 meter. Konstruksjonen er en demning av store steinblokker som kan ha blitt brukt som overgang over viken.

FIGUR 9 DEMNING OVER VIKEN VED BRÅTEN 1

FIGUR 10 DEMNING OVER VIKEN VED BRÅTEN 1

FIGUR 11 KATTISE VED LOKALITET BRÅTEN 1

Sør for viken ble det registrert en struktur bestående av loddrette peler og planker (Figur 11). Konstruksjonen har en lengde over vann på rundt 10 meter men forsetter innover vannet. Konstruksjonsmåten er lik kattisene som ble registrert ved lokalitetene Kattisa og Rustadsaga.

Bråten 2

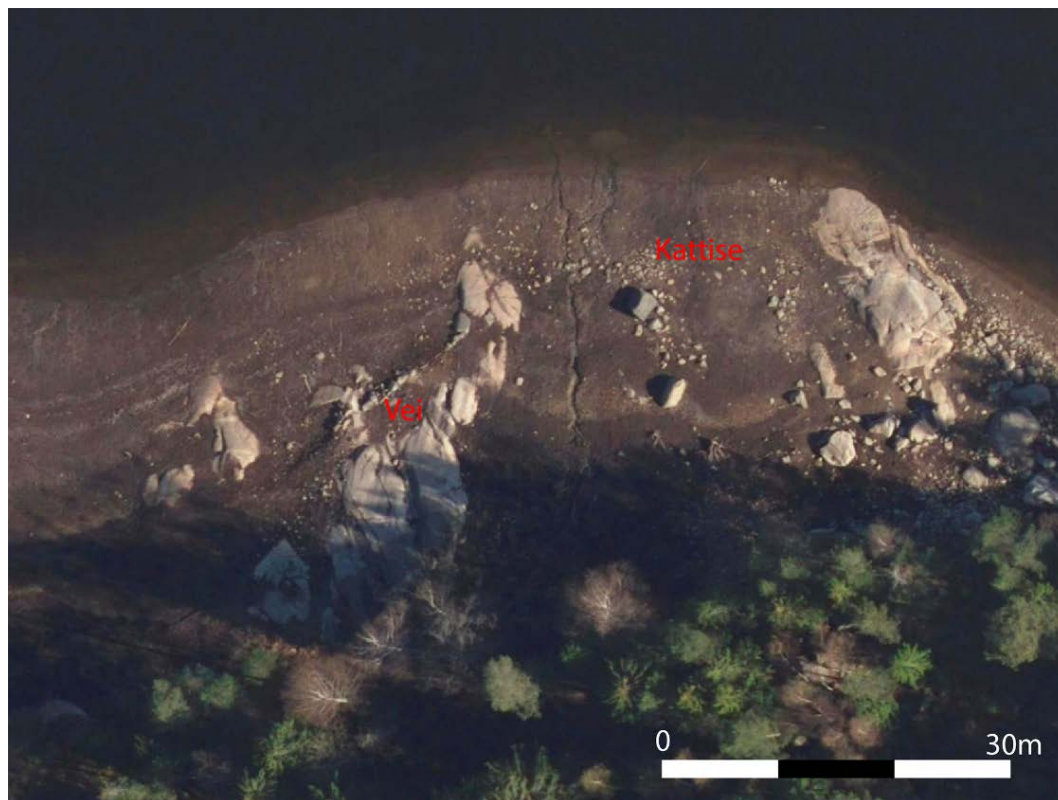
I viken sørvest for Bråten ble det registrert en rekke av loddrette peler (Figur 12 og 13). Det er ikke bevart planker men den generelle oppbyggingen tilsvarer det vi har observert ved Kattisa, Rustadsaga og Bråten 1. Kattisen delte viken i lengden og kan ha hatt et fangstrom eller en ruse lenger ute i viken eller ute i vannet. Det var ingen spor av et fangstrom synlig på registreringstidspunktet.

FIGUR 12 LOKALITET BRÅTEN 2

FIGUR 13 PELEREKKE VED LOKALITET BRÅTEN 2

FIGUR 14 KATTISE VED RUSTADSAGA

Rustadsaga

Rund 150 m øst for demningen ved Rustadsaga ligger det en kattise og en struktur som ble tolket som vei (Figur 14). Veien er rund 3m bred og leder ut på en liten landtunge formet av grunnfjell (Figur 14). Mens den sørlige siden er fullstendig formet av grunnfjell så har man lagt en del store stein

langs nordsiden for å støtte opp veien. Veien ender der den en gang må ha truffet på vannet. En slik vei var ikke nødvendig for å komme ned til kattisen. Det rimelig å tro at veien ble brukt av plankekjøerne om vinteren når plankeveien (id 168336) ledet over isen. Istraseen begynte mellom Bremsrud og Kattisa og gikk i land ved Rustadsaga.

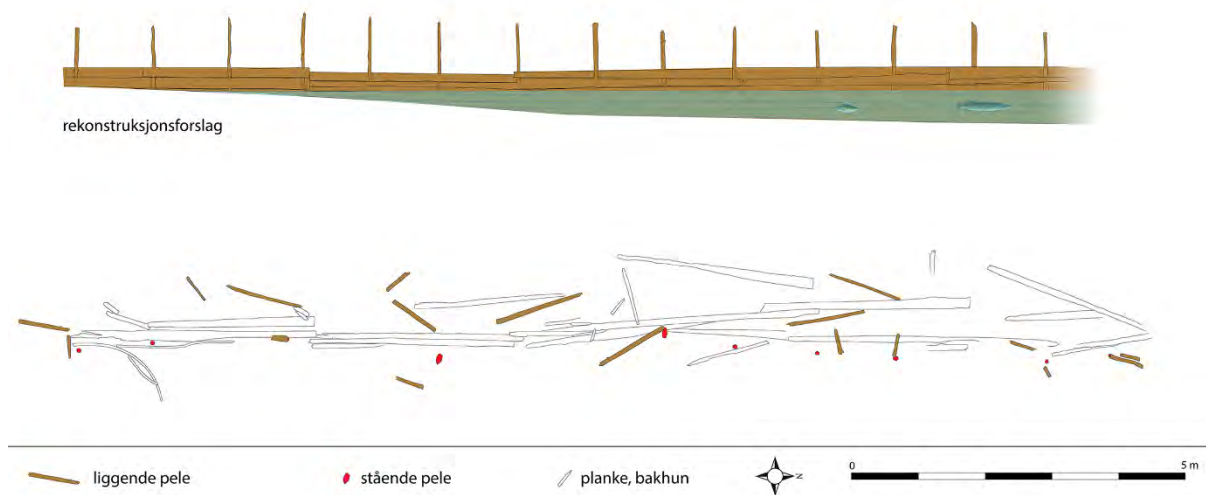
FIGUR 14 VEI VED RUSTADSAGA

FIGUR 15 KATTISE VED RUSTADSAGA

Ved Rustadsaga har vi videre registrert en del av en meget godt bevart kattise (Figur 15). Ved senere befaringer viste det seg at mye av kattisen var blitt ødelagt i løpet av sommeren. Kattisen ble oppmålt med fotogrammetri. Den synlige delen av kattisen er 16 m lang men konstruksjonen fortsetter utover i vannet. Restene av kattisen består av en rekke med stolper på 5-7 cm diameter. Stolpene er laget av små ubearbeidede nåletrær. Selv om mange av stolpene manglet eller ikke var synlige ved befaring så ble det klart at de ble satt ut med regelmessig avstand på gjennomsnittlig 1,1 meter. Den minste avstanden var 0,96, den største 1,23 m. På vestsiden av stolperekken lå det et større antall sagde bakhun. I kattisen ved kattisa er det fremdeles bevart en planke som er blitt flettet mellom stolpene. Det rimelig å tro at alle planker opprinnelig var flettet. Plankene hadde til dels en lengde på over 4 meter. Plankene var meget uregel-

messig tilskjært og må regnes som avfallsmateriale fra bordproduksjonen. Plankegjerdet er antakeligvis et 'leidegjerde', den første delen av en kattise, som brukes som sperre for fisken mellom land og resten av kattisen. Et plankegjerde kan bære settes ut i grund vann. Lenger ute i vannet kan det har blitt brukt loddrette stolper som kunne settes ut fra pram for å bygge leidearm og fangstrommet. Mens vi har observert diverse leidegjerder rund Nøklevannet, så er selve formen og byggemåten til selve fangstrommet ukjent. Ingen fangstrom var synlig over vannoverflaten. Muligens har fangstrommene bare vært satt ut i isfrie perioder og blitt lagret på land om vinteren for å skåne utstyret (Nordqvist & Schager II, 1913, 77). Det er også mulig at noen av kattisene i Nøklevannet egentlig tjente som leidegjerder for å lede fisken inn i garn, tegner eller ruser. En tredje metode som var i bruk i Eikeren beskrives av Hans Strøm i 1784: «Derimot bruges i det store og fiskerige Vand Ekern endeel mindre bekjendte, af hvilke jeg kun vil navne det saa kaldte Katis Fiske, som anlægges i smaa Bugter, og bestaaer deri, at man tvert over saadan en Bugt sætter et Gjerde af sammenflettede Riis-Qviste, og gjør en Aabning i Midten af 1 Alens Vidde, der er gjort som Bøiel, omgiven med smale og bøielige Pinde, hvis Spidser gaae sammen indad, som paa en Aal-Tene. Naar nu Giedden om Foraaret søger op til slike Bugder (som man siger, for at æde af Vand-Græsset,) og gaaer ind i Aabningen, bliver den staaende inden for Gjerdet i Bugten, indtil Vandet udtørres om Sommeren, da man kan tage den nesten paa det tørre.» (Strøm 1980: 200). I motsetning til de andre kattisene i Nøklevannet som alle leder fra den innerste delen av en vik ut mot vannet, så leder gjerdet ved Rustadsaga ut mot vannet i en rett vinkel til strandkanten. Gjerdet kan godt ha ledet tvers over utosen.

FIGUR 16 KART OVER KATTISA VED RUSTADSAGA (NEDE) OG HYPOTETISK REKONSTRUKSJONSFORSLAG (OPPE).
TEGNING: SVEN AHRENS

Kattisa

Vest for husmannsplassen Kattisa ligger en lang bukt (Figur 17). Innerst i bukta har vi funnet en stor og flat steinrøys bestående av en sirkel av store stein fullt med nevne store stein som kan ha blitt brukt som arbeidsplattform i den ellers meget sumpete viken (Figur 18). Omtrent fra steinrøysa og frem til strandkanten strekker det seg en pelerekke (Figur 19). Flere pelestrukturer og kortere rekker befinner seg vest i viken. Ved Kattisa er det bevart et bakhun som viser at disse plankene har vært flettet mellom pelelene (Figur 20). Ytters på østsiden av viken befinner det seg en steinsetning av store flate heller (Figur 21). Konstruksjonen kan tolkes enten som steinklopp eller som en sperre som står i sammenheng med kattiseanlegget. I Kattisa er det heller ingen fangstrom synlig. Men det er mulig at de korte og spredte pelekonstruksjonene på vestsiden av viken tjente som fangstrom eller ledearmer.

FIGUR 17 LOKALITET KATTISA.

FIGUR 18 STEINRØYS VED KATTISA

FIGUR 19 DEL AV KATTISEN VED KATTISA

FIGUR 20 PLANKER FLETTE MELLOM PELER. KATTISE VED KATTISA

FIGUR 21 STEINSETNING VED KATTISA

FIGUR 22 MULIG KATTISSE MELLOM KATTISA OG BÅTFUNN NØKLEVANN 2.

Kattise mellom Nøklevann 2 og Bremsrud

Mellom båtsvraket Nøklevann 2 og Bremsrud ble det observert fem peler i vannkanten (Figur 22). Det er usikkert om det er rester etter en kattise eller om pelene kan ha blitt brukt i en annen sammenheng.

Bremsrud

Utenfor husmannsplassen Bremsrud ligger det en stor langstrakt steinrøys i vannet (Figur 23). Det er også synlig minst en stående peler på vestsiden av røysa. Siden en lignende røys har blitt observert på utkanten av katisseanlegget ved Sarabråten og en annen røys står i sammenheng med kattisen ved Kattisa så er det en mulighet for at røysa og pelen også har vært del av en kattise.

FIGUR 23 STEINRØYS VED BREMSRUD

Sarabråten

Vest for Sarabråten og sør for Heftyes snarvei over Nøklevannet befinner seg utstrakte pelerekker som må stamme fra en kattise

(Figur 24 og 25). Tre pelerekker står i en vinkel på hver andre og kan ha tilhørt et fangstrom (Figur 26). På utsiden av pelerekkene ligger enn stor steinrøys som kan stå i sammenheng med kattisen.

FIGUR 24 DETALJKART OVER KATTISEANLEGGET VED SARABRÅTEN

FIGUR 25 KATTISE VED SARABRÅTEN

FIGUR 26 KATTISE VED SARABRÅTEN

Kronologi og fiskearter

Fossen er overbevist om at navnet Kattisa ved Nøklevannet tyder på bosetting av skogfinner ved Nøklevann (Fossen 1990, 131). Finner hadde kommet til Enebakk og Rælingen rundt 1600 og kom antakeligvis til Østmarka rund 1650 (Fossen 1990: 135). Husmannsplassen Kattisa var i bruk i samme periode, nemlig på 1700-tallet (Bøler 2000: 51) men kan allerede vært drevet på 1600-tallet (Fossen 1990: 131). Dermed er det mulig at finner innrettet katisser i Nøklevannet i senere del av 1600- eller på 1700-tallet. Katissene rund Rustadsaga og ved Kattisa er spesielle fordi ledegjerdene er bygget av bakhun, mens man brukte traer, flettverk eller kun peler andre steder. Det tyder på at bakhun var et billig og lett tilgjengelig materiale i perioden katissene ble bygget. Det er rimelig å tro at bakhun plankene som ble brukt stammer fra Rustadsaga. I 1650 var sagdriften på Rustadsaga meget liten men i 1700 fikk Rustadsaga tillatelse å produsere 3400 bord (Bøler 2000: 26) og produksjonen

tiltok etter hvert. I begynnelsen av 1700-tallet ble kjøpmannsbord av en lengde fra 9 til 12 fots lengde solgt og eksportert. Fra hver stokk ble det skåret fire bakhun som ikke kunne selges (Sprauten 1992: 176). Disse må ha vært et rimelig byggemateriale rund sagene i Nord- og Østmarka. Dermed er en datering mellom det senere 1600-tallet og 1800-tallet sannsynlig.

Kattiser var i Norge i bruk frem til 1900-tallet som et fotografi fra 1908 fra Frøn i Buskerud viser (Norsk Skogmuseum KAS.050). I 1860-tallet ble ferskvannsfiske med utvalgte faststående redskaper regulert i store deler av Norge (Fiskeri-inspektøren 1874-75: 28-39) hovedsakelig for å verne laks- og ørretbestanden. I Ager Herred eksisterte imidlertid ingen forbud mot faststående redskaper bortsett fra mot bruk av garn med spesielle maskestørrelser (Fiskeri-inspektøren 1874-75: 30). I fiskeri-inspektørens detaljerte ta-

beller over faststående fiskeredskaper finnes det imidlertid ingen redskaper som ligner kattiser. Dermed er det uvisst hvor betydelig eller omfattende bruken av kattiser i denne tiden var. Men når Borrebæk besøkte Kattisa rund 1903 var kattiser i Nøklevann noe som tilhørte en fjern fortid: «Kattisa har sit Namn frå den lille Bugt, der gaar ind til Løkken, og hvor der forhen antagelig har været en Indretning til at fange Fisk, -kaldet Kattis.» (Borrebæk 1903: 43-44).

I Aker og Follo ble ferskvannsfiske ikke kommersielt drevet og dekket mest husbehovet

rundt 1820 og fikk ingen stor betydning i de følgende 100 år (Kraft 1840: 170; Kjære 1921: 261. 263). Mens man rund 1840 fisket gjedde, abbor, mort, røye og ørret i Aker herred (Kraft 1840: 170), så var det på sent 1800-tall stort sett gjedde, abbor og mort som ble fisket i innsjøene til Østre Akers prestegjæld og Vibe beskriver vannene som «dog neppe er særdeles fiskerike.» (Vibe 1897: 273). I løpet av 1800-tallet ble ørreten i de fleste vann utryddet på grunn av flytting av gjedde til vann hvor den ikke fantes fra før (Kjær 1921: 262).

STRUKTURER MELLOM BREMSRUD OG HAREHOLMEN

Mellom Bremsrud og Hareholmen er det blitt registrert tre klopper som ledet ned til vannet (Figur 27). Den første strukturen er en steinsetning bestående av store steinblokker og heller (Figur 29). Strukturen har et sterkt fall og steinblokkene danner delvis trinn. Denne strukturen kan tolkes som trapp som leder ned til vannet. En liten klopp består av flere stokker som er lagt parallelt med hverandre og vannkanten (Figur 30). Den tredje kloppen er dårlig bevart. Også den består av korte, kraftige stokker men disse er sklidd ut og kloppens opprinnelige form er ikke mulig å rekonstruere (Figur 28).

FIGUR 27 KLOPPER NR. 1 TIL 3

FIGUR 28 KLOPP NR. 3

FIGUR 29 STEINKLOPP NR. 1

FIGUR 30 KLOPP NR. 2

BÅTFUNN

Nøklevann 1

Båtfunnet Nøklevann 1 ble lokalisert ca. 400 m øst for demningen ved Rustadsaga. Ved befaring lå den største delen av båten i vannet (Figur 31). Det var synlig de nederste tre bordgangene på babordside, kjølen og fragmenter av band. Båten er klinkbygget. Spikerne som er brukt i båten er firkantet og har runde plater (Figur 32). Etter A.E. Christensen (muntlig informasjon) er slike spiker en indikator for båter fra 1900-tallet. Kjølen var forbundet med skrålask til forstevn som skal være typisk for båter produsert i Hardanger (A. E. Christensen, muntlig informasjon) (Figur 33).

FIGUR 31 BÅTFUNN NØKLEVANN 1

FIGUR 32 SPIKERHULL I HUSBORD, BÅTFUNN NØKLEVANN 1

FIGUR 33 KJØLENS OVERGANG TIL FORSTEVN, BÅTFUNN NØKLEVANN 1

FIG 34 BÅTFUNN NØKLEVANN 2

Nøklevann 2

Det ble observert noen båtdeler mellom Kattisa og Bremsrud ute i vannet (Figur 34). Ved båtdelene står også minst en pele loddrett i vannet. Formen til bandet antyder at båten kan ha vært flatbunnet.

Nøklevann 3

Prammen ligger nedenfor Nedre Bremsrud. Den ble avdekket og dokumentert i juni

2016 av NMM (Ahrens 2016). Prammen var dekket av 30 til 55 cm tjukke vannavsatte masser. Det antas at båten lå på grusstranden eller i bekkeleiet når Nøklevannet ble fylt opp med vann i tidlig 1900-tallet.

Bekken som passerer Bremsrud hadde spylt frem midten av prammen etter nedtappingen og dermed lå en del av båten eksponert (Figur 35).

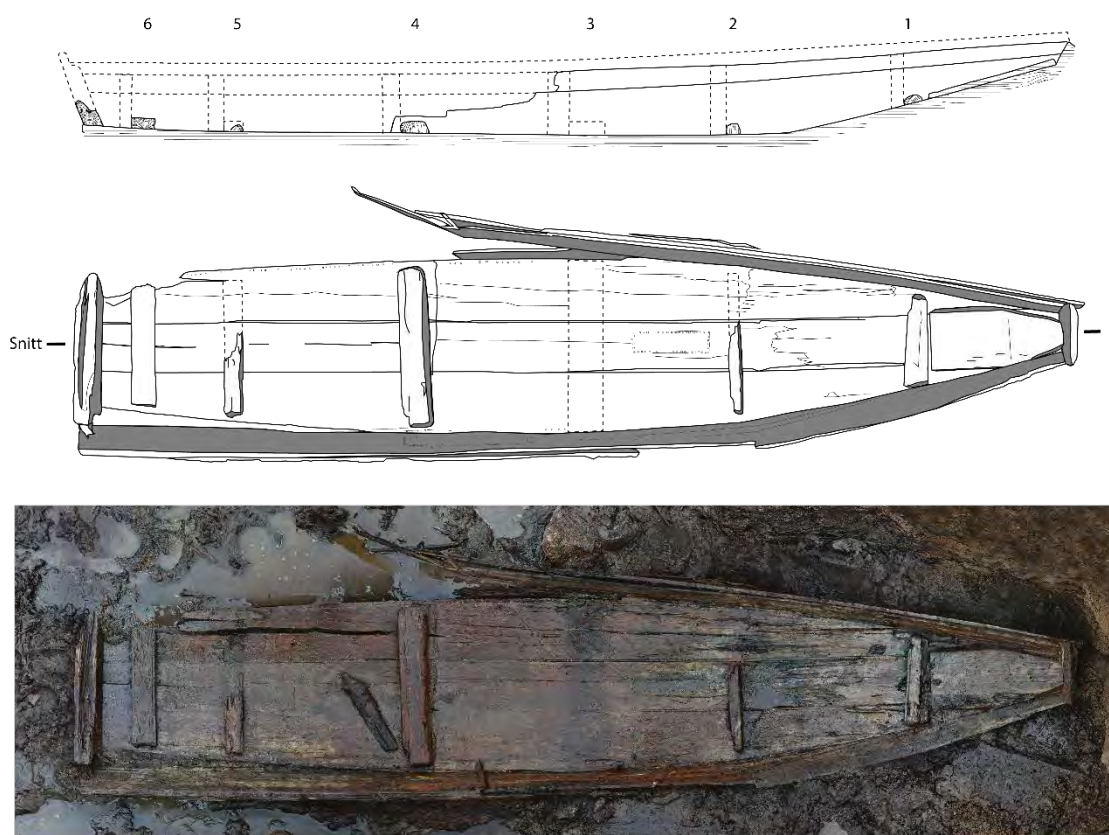
FIGUR 35 BÅTFUNN NØKLEVANN 3 IN SITU

Prammen er bygget av nåletre og flatbunnet (Figur 36). Sidebordene har en tykkelse på omtrent 1,7 cm. Båten er 3,78 m lang (opprikelig antakeligvis litt over 3,8m), 0,82m bred og hadde en høyde på opp til 0,3 m. Bunnen er formet av tre bunnbord som holdes sammen av seks spanter. Bunnbordene er ikke subygd men ligger ved siden av hverandre. Det har dannet seg brede sprekker mellom bordene. Bunnen er helt flat i bredden men den siste 1,1 m forrut kurver oppover mot baugen. I baugen var det festet et femsidig bord på det midterste av de tre bunnbordene. Prammen har trapesformet

speil både akter og forut. Akterspeilet er skadet i den øvre delen og må ha vært betydelig høyere enn det er i dag.

Spantene er smale tynne planker med uregelmessige dimensjoner. Det sterkeste spant ligger i midten av prammen med en tykkelse på ca. 2,8 cm og en bredde av 11,3 cm. Det finnes hull etter store spiker i hudbordene på styrbordsiden ovenfor spantene og en i bunnbordet akter spant 4. Disse antas å ha festet band som også kan ha tjent som støtter til tofter.

FIGUR 36 SNITT TEGNING, PLANTEGNING OG ORTOFOTO AV PRAMMEN NØKLEVANN 3. ORTOFOTO OG TEGNING: SVEN AHRENS. NMM

Sidene består av to bordgang men det er ikke umulig at det fantes et ribbord på toppen. De to bordgangene er subygd og festet til hverandre med tette søm. Toftene og

mulige ribbord mangler fullstendig og kan ha blitt fjernet med vilje.

Analyse og tolkning av båtene

Et bilde tatt ved Nøkle vannet i 1871 viser en pram som kan ha vært ganske lik prammen Nøkle vann 3. Prammen ser ut å ha omtrent samme dimensjonene. Den har ikke band på skrogsidene. Den kan videre gi et inntrykk

hvordan prammen må rekonstrueres, med ripbord og tofter akter, forrut og i midten. Tollepinnene viser at det var vanligst å ro Nøklevannsprammene. I tillegg kan man tenke seg at de ble staket der det var grunt. Den flate bunnen og dypgangen av få titalls centimeter gjorde at prammen brukes i meget grunt vann.

Dateringen på prammen er ikke avklart. Stratigrafien tilsier at prammen ble etterlatt i strandsonen før vannspeilet ble hevet og torvlagene ble dannet. Nøklevannet ble regulert til drikkevann og demningen bygget mellom 1899 og 1902. Kattisa ble revet i 1916 og Nedre Bremsrud i 1921, fordi begge husmannsplasser lå for tett inntil drikkevannet. Men det er ikke helt klart om og når det ble forbudt å kjøre båt på Nøklevannet. Et fotografi av A. B. Wilse fra 1920 viser

nemlig en pram på Nøklevann (Norsk Folke-museum NF.W 21708) . De mange og omfattende reparasjonene tilsier at prammen allerede var vel brukt før den ble liggende på bredden for godt. Bilder fra 1871 (Figur 37) og 1897 (Figur 38) viser at liknende prammer var vanlig langs Nøklevanns bredder allerede på 1800-tallet og det er fullt mulig at prammen også stammer fra denne tiden.

Nøklevann 2 kan også ha vært en prammen denne identifikasjonen er usikker, fordi det ikke har vært mulig å undersøke delene nærmere. Nøklevann 1 er en klinkbygd båt som mest sannsynlig kan dateres til 1900-tallet. Hvordan og når den har blitt brukt på Nøklevannet er ikke mulig å si uten detaljert dokumentasjon av vraket.

FIGUR 37 PRAM VED NØKLEVANNET I 1871 (OSLO MUSEUM INVENTARNR. OB.NW4644)

FIGUR 38 PRAM VED SRABRÅTEN I 1897 ([HTTP://URN.NB.NO/URN:NBN:NO-NB_DIGIFOTO_20130531_00032_NB_MS_G4_0531](http://urn.nb.no/URN:NBN:NO-NB_DIGIFOTO_20130531_00032_NB_MS_G4_0531))

Oppsummering

I forbindelse med nedtapping av Nøklevann for rehabilitering av damanlegget ved Rustasaga, ble det gjennomført en overflaterregistrering rundt Nøklevann. På bakgrunn av funn i nærområdet og topografiske forhold ble det ansett som sannsynlig at det ved senking av vannstanden kunne fremkomme uregistrerte automatisk fredete kulturminner som omfattes av kml § 4 og/eller 14.

Den arkeologiske registreringen fant sted den 19.05.16. I løpet av dagen ble hele strandsonen rundt Nøklevann visuelt undersøkt, og det ble påvist 3 skipsfunn hvorav minst et omfattes av kml § 14. Et av skipsfunnene er dokumentert, mens de andre to

vrakrestene fortsatt ligger under vann. I tillegg ble det påvist en rekke kattiser, røys, klopp og en struktur som kan være veianlegg.

Rund Nøklevann fantes mellom slutten av 1600-tallet og 1800-tallet et rikt ferskvannsfiskeri som har etterlatt omfattende spor. Disse anleggene er meget utsatt for ødeleggelse når vannspeilet i Nøklevannet senkes og mye av strukturene som er dokumentert i rapporten har i løpet av 2015/2016 blitt sterk skadet. Ved fremtidig senkning av vannspeilet kan det være nødvendig å diskutere tiltak som kan bevare anleggene fra videre ødeleggelser. Etter vår viten har hittil ingen slike kattiser blitt påvist i Oslomarka og dermed er anleggene et enestående spor etter livet på husmannsplassene rund hovedstaden.

LITTERATURLISTE

Ahrens, S. 2016: *Norsk maritimt museum, arkeologisk rapport. Utgravning av Båtfunn Nøklevann 3, Oslo kommune, saksnummer 2015322.*

Borrebæk J. H. 1903: *Paa uvante stier: fodture i Kristiania omegn.* Kristiania: Dybwad.

Bøler 2000: *Bøler er stedet. Bydel Bøler: Bøler Bogerud, Rustad, Skullerud, Langerud, Ulsrud. Bydel Bøler: Oslo.*

Eknæs, Å. 1971: *Katisse – en gammel faststående fiskeredskap. I: Fossum, Tore: Årbok for Norsk skogbruksmuseum Nr. 6, 1967-1971.* Elverum trykk a.s.: Elverum.

Fiskeri-inspektør 1874-75: *Fiskeri-inspektørens Indberetning om Ferskvannsfiskeriene for 1874-1875.* Fiskeri-Etaten: Oslo.

Eknæs, Å. 1979: *Innlandsfiske.* Serien Norsk kulturarv. Det Norske Samlaget: Oslo.

Fossen, A. 1990: *Skogfennene i Øst-Norge.* Asbjørn Fossen, Printing Data Center a.s.: Oslo

Gainsworth, M. 2013: *Fasta fisken i Forsån och Gärdskan. Arkeologisk förundersökning. Alingsås 264, 265, 266 276, Alingsås socken och komun.* Rapport 2013:9. Bohusläns museum: Uddevalla.

Grøndahl, F. A. 2013: *Rester og spor av kattiser i Nord-Mesna, Sør-Mesna, Buståkkåa, Lillehammer kommune, Oppland, Ringsaker kommune, Hedmark.* Notat (upublisert), Randsfjordmuseene.

Hesthagen, T. & Kleiven, E. 2016: *Fiskemåtar i fjellet i eldre tid. I: Mjærum, A. & Wammer, Elling Utvik: Fjellfiske i fortiden. Årtusener med svømmende rikdom.* Portal forlag: Kristiansand.

Johannessen, J. 2005: *Norsk maritimt museum, arkeologisk rapport. Arkeologisk registrering under vann for området: Nøklevann, Oslo kommune, saksnummer 2015322.*

Kiær, A. Th. 1921: *Akershus Amt 1814-1914.* Svenske Boktrykkeri J. Bjørnstad: Kristiania.

Lindström, J. & von Arbin, S. 2005: *I Tidans mynning. Medeltida fiskeanläggningar och en 1800-talspråm. Arkeologisk förundersökning. Leksbergs socken och Mariestads stad, Mariestads kommun.* Rapport 2005:60. Bohusläns museum: Uddevalla.

Menotti, F. 2012: *Wetland archaeology and beyond: Theory and practice*. Oxford University Press: Oxford.

Nordqvist, O. & Schager, C. H. 1913: *Fiske och fiskevård II*. Aftonbladets Tryckeri: Stockholm.

Sandnes, J. & Stemshaug, O. (red.) 1997: *Norsk Stadnamnsleksikon*. 4. utgave. Det norske samlaget: Oslo.

Saugstad, E. 2000 *Østmarka fra A til Å*. Frie Fuglers Forlag: Oslo.

Sollied, H. 1947: *Akersgårder. Hovedbølenes eierrekker*. Akers Sogneselskap: Oslo.

Sprauten, K. 1992: *Oslo bys historie 2: Byen ved festningen fra 1536 til 1814*. J. W. Cappelens Forlag: Oslo.

Strøm, H. 1980: *Physisk-Oeconomisk Beskrivelse over Eger-Præstegjæld i Aggershuus-Stift i Norge; tilligemed et geografisk Kort over samme*. Grøndahl & Søn Forlag a.s.: Oslo.

Tvedt, K. A. (red.) 2000: *Oslo Byleksikon*. 4. utgave. Kunnskapsforlaget: Oslo.

Vibe, J. 1897: *Norges land og folk: topografisk-statistisk beskrevet; topografisk beskrivelse over 2*. Askehoug: Kristiania.

Von Arbin, S. & Walbom, B. 2004: *Undervattenarkeologisk utredning. Del av Sundet, Avika socken och kommun, Värmlands län*. Rapport 2004:44. Bohusläns museum: Uddevalla.

Wammer, E. Utvik 2014: *Arkeologisk registrering under vann for VA-anlegg Vik- Stueland, Mandalselva, Mandal kommune*. Rapport. Norsk Maritimt Museum.

NORSK
MARITIMT MUSEUM